

спрямованих на боротьбу з транзитом нелегальних мігрантів;

- розробити програму соціальної та професійної адаптації для громадян України, які повертаються на батьківщину після закінчення теніну тимчасового працевлаштування за рубежем, програм підвищення кваліфікації, стимулювання самозайнятості та розвитку малого підприємництва, підвищення кваліфікації та перекваліфікації мігрантів;

- сприяти внутрішній міграції населення з метою забезпечення збалансованого розвитку регіонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Муромцева Ю. І. Демографія : навч. посіб. / Муромцева Ю. І. – К. : Кондор, 2009. – 300 с.
2. Лапшина І. А. Розвиток людського капіталу в процесі євроінтеграції / Лапшина І. А. – Львів : НІСД, 2008. – 332 с.
3. Україна на шляху до п'ятнадцятої річниці Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку: Стан реалізації Україною Програми дій МКНР протягом 1994–2009 рр. – К. : День Печати, 2009. – 132 с.

УДК 331.101.262

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ З ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

М. М. Буяк

Сучасна ринкова економіка характеризується активним розвитком науки й техніки. У цьому процесі людський фактор, як носій знань, відіграє важливу роль. Підвищення кваліфікації працівників, їх професіоналізму сприяють удосконаленню технологій, прискоренню процесу виробництва та покращення якості продукту чи послуги. На міждержавному рівні людський капітал є однією з найважливіших конкурентоздатних сил будь-якої територіальної одиниці.

У таких умовах основну увагу потрібно приділяти соціальній орієнтації ринкової економіки, підвищенню рівня життя населення, наданню широких можливостей удосконалення та розвитку людині. Тобто розвиток людського капіталу та його формування повинні поставати першочерговою стратегією держави.

Економічне зростання країни безпосередньо залежить від кількості населення, особливо економічно активного, працездатного. Адже населення – демоекономічна категорія, яка є джерелом людських ресурсів для праці, джерелом людського капіталу країни, з одного

боку, та споживачем вироблених благ – з іншого. Населення характеризується невпинним відтворенням.

Відтворення населення – це процес постійного і безперервного поновлення кількісних і якісних характеристик економічно активного населення [1, с. 41–42]. Аналогічно і відтворення людського капіталу у кількісних і якісних показниках.

Дослідженню процесів формування людського капіталу приділяли увагу такі вітчизняні учені: О. Грішнова, В. Антонюк, Н. Ушенко та ін. Аналізу соціальних і демографічних показників розвитку країни присвячували свої праці такі відомі дослідники, як Д. Богиня, М. Долішній, В. Геєць, А. Колот, Е. Лібанова, В. Куценко, В. Лич, В. Стешенко та ін.

Проблема вивчення соціальної та демографічної сфери як факторів формування та розвитку людського капіталу є досить актуальною, особливо в умовах модернізації економіки, та потребує подальших досліджень.

Таким чином, метою статті є аналіз соціальних і демографічних процесів України з ча-

сів незалежності, як передумови формування людського капіталу.

Аналізуючи процес формування людського капіталу, потрібно враховувати види руху населення: природний (чисельність населення), соціальний (рівень освіти, культури, професійно-кваліфікаційної, національної структури, структурою зайнятості та ін.) і міграційний [1, с. 41–42].

Природний рух населення визначає кількість існуючого й економічно активного населення зокрема. Економічно активне населення, в свою чергу, характеризує наявність робочої сили, що здійснює виробництво товарів або надання послуг. Проте дана категорія не свідчить про якість людського капіталу, тому економічно активне населення потрібно аналізувати з погляду рівня освіти та професійної підготовки, здоров'я, культури, творчого потенціалу тощо.

Людський капітал є джерелом якісної продуктивної праці, що призводить до економічного зростання. Це більші можливості людських ресурсів при тій самій кількості праці.

Демографічними факторами формування людського капіталу є ті, що визначають кількість людського капіталу: інтенсивність відтворення населення, що включає рівень народжуваності, смертності; статевовікова структура населення, яка визначає рівень старіння населення, демографічного навантаження непрацездатного населення на працездатне; міграційні процеси, які визначають сальдо приїжджаючих і від'їжджаючих людських ресурсів.

Загальна чисельність населення України невинно зменшується. Найбільша чисельність населення була зафіксована упродовж 1993 р. – 52244,1 тис. осіб, найменша – на початок 2011 р. і становила 45778,5 тис. осіб. У середньому чисельність населення знижується на 300–400 тис. осіб щорічно. Зменшення кількості народжень і поширення процесів зовнішньої міграції погіршують демографічне становище країни. За прогностичними підрахунками, 2050 р. чисельність населення України становитиме 34 млн 857 тис. [2, с. 62].

Перші роки незалежності України дослідники вважають імміграційним «бумом». За цей період в Україну повернулися 2,4 млн чол., які були представниками й нащадками депортованих, а кількість населення збільшилася на 566,1 тис. чоловік [3, с. 51]. Проте у подальші роки сальдо зовнішньої міграції набуло від'ємного значення.

Процеси історичного розвитку України впливають на чисельність населення та кількість ресурсів праці, кількість і якість людського капіталу. Глибока криза 90-х рр., чорнобильська трагедія, розпад Радянського Союзу призвели до зниження народжуваності на 159,5 тис. осіб (24 %) 2010 р., порівняно з 1990 р. Якщо 1990 р. на 1 тис. осіб народжувалось 12,6 дітей, то 2001-го лише 7,7; 2010 р. – 10,8 дітей.

Аналізуючи приріст народжуваності до відповідного періоду попереднього року (рис. 1), констатуємо різке підвищення народжуваності 2006 р., порівняно з 2005 р. на 34 тис. осіб і 2008 р. порівняно з 2007 р. на 38 осіб, що пов'язано з упровадженням одноразової соціальної допомоги при народженні дитини та збільшенням доходу громадян завдяки економічному росту в країні.

Смертність населення у працездатному віці зменшує кількість ресурсів для праці. Упродовж майже всього досліджуваного періоду природний приріст населення зберігається від'ємним. Більше народилося, ніж померло лише 1990 р. – на 27,6 тис. осіб. Упродовж 2010 р. померлих було на 200 тис. осіб більше.

Кількість економічно активного населення визначається його статевовіковим розподілом, який показує особливості та інтенсивність його природного й соціального руху й інтенсивність його старіння. У статевій структурі населення України чисельність жінок переважає над чоловіками. На початку 1990 р. і 2011 рр. питома вага чоловіків у складі постійного населення країни становила 46 %, жінок – 54 %. На кожну тисячу жінок у середньому припадало 850 чоловіків.

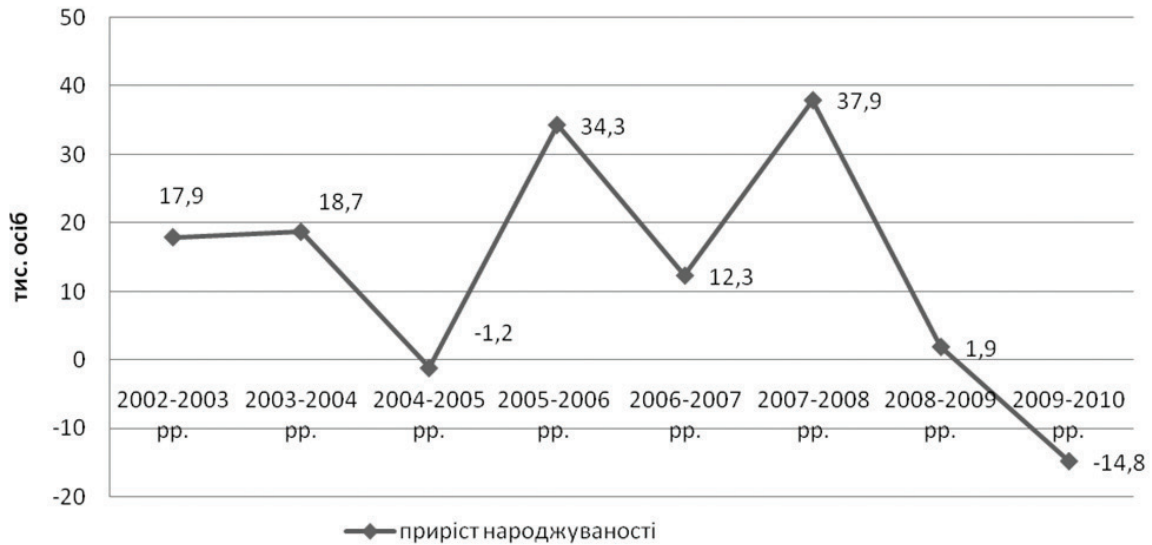

Рис. 1. Приріст народжуваності до відповідного періоду попереднього року (розраховано автором за даними Державної служби статистики в Україні [4])

Відбувається скорочення частки людей молодшого від працездатного і працездатного віку, водночас збільшення частки старшого за працездатний вік. 1990 р. частка осіб старшого за працездатний вік (65 років і більше) становила 12 %, дітей у віці 0–14 років – 21,5 %.

2010 р. 15 і 14 % відповідно. Частка старших людей збільшилась на 3 відсоткових пункти, а частка дітей знизилась на 5,5 відсоткових пунктів, що свідчить про старіння населення країни (рис. 2).

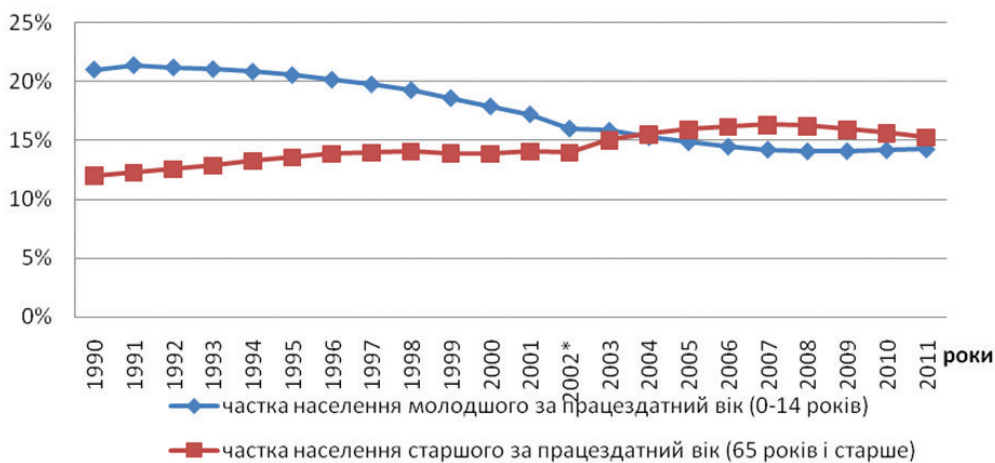

Рис. 2. Динаміка населення старшого та молодшого за працездатний вік, % (розраховано автором за даними Державної служби статистики в Україні [4])

Примітка. * За даними Всеукраїнського перепису населення станом на 5 грудня 2001 р.

За весь досліджуваний період найбільша кількість працездатної молоді у віці 15–24 років спостерігалась упродовж 2004 р. (7478,6 тис. осіб). Ці діти народжені у більш стабільні 1980–1989 рр., проте найменша

чисельність молоді даного віку – у 2011 р. (6252,4 тис. осіб), що на 16,4 % менше ніж 2004 р. Їх народження припадає на 90-ті рр. – період розпаду СРСР і кризи в Україні. Упродовж 2015–2020 рр. процес старіння населення

ня посилять свої тенденції, унаслідок чого збільшиться демоєкономічне навантаження на працездатне населення [5, с. 299–300].

Підвищення кількості народжених дають можливість збільшити кількість економічно активного населення, при цьому приріст людського капіталу відбудеться тільки за умови розвиненої соціально-економічної системи: здійснення безперервних видатків у освіту, науку, здоров'я, культуру, соціальний захист і соціальне забезпечення; покращення соціальної інфраструктури в містах, а особливо в селах. Людський капітал формується за умови досконалих знань і навиків; високого освітнього, професійно-кваліфікаційного рівня; збереження здоров'я, духовного розвитку, тобто за умови інвестиційної активності як на особистому, так і на державному рівні.

Демоєкономічний розвиток країни формує кількісний бік людського капіталу, соціальний – якісний. Якість населення – багатогранна категорія, що акумулює стан суспільного здоров'я, освіченість і професійну підготовленість населення, творчі настанови тощо [6, с. 10].

Здоров'я є одночасно передумовою формування людського капіталу та його використання в процесі праці. На соціальному рівні допомагає творити прогрес суспільства. На особистому сприяє подовженню трудоактивного життя та підвищенню рівня доходів. Середня очікувана тривалість життя населення при народженні підвищилась: у 1990–1991 р. становила 69,30 роки, для чоловіків – 64,20 років, для жінок – 74,18; у 2009–2010 рр. 70,44; 65,28; 75,50 років відповідно. За досліджуваній період смертність немовлят знизилась майже вдвічі: з 8525 дітей до 4564 дитини. У 2010 р. на 10 померлих до року дівчат припало 14 хлопчиків, померлих до року. Більше за все населення України вмирає від хвороб системи кровообігу та новоутворень.

Щодо рівня освіти, Україна далеко недосягнула, порівняно з провідними країнами світу. На кінець ХХ ст. у країнах з соціально-орієнтованою розвинутою ринковою економікою середня підготовка найманих працівників досягла 14 років навчання, в Україні 2005 р. середня кількість років навчання зайнятого населення становила 11,9 років, економіч-

но активного – 11,8 років, а безробітного населення – 11,0 років. Відповідні показники у 2000 р. становили 11,8 та 11,7 та 10,9 років [1, с. 50–51].

Чисельність науковців в Україні зменшилась з 313079 осіб 1990 р. до 89534 особи 2010 р. Фінансування інноваційної діяльності країни відбувається не за державний кошт, доля держави 2010 р. становила лише 1 % від загальної суми витрат на фінансування інноваційної діяльності країни. За період з 1990 по 1995 р. індекс людського розвитку знизився приблизно на 21 %, до 2000 збільшився на 12 %, за наступне десятиріччя Україна опустилася з 45 до 80 позиції за шкалою людського розвитку серед 173 країн світу [7].

Основна проблема для України полягає в тому, що якісна вища освіта не є загальнодоступною через низький рівень доходів населення. Інфраструктура освітньої системи потребує значних удосконалень, особливо в сільських місцевостях.

Результати досліджень підтверджують збереження та посилення кризових соціально-демографічних тенденцій в Україні. Спостерігається зниження чисельності населення, його старіння через збільшення кількості людей пенсійного віку порівняно з кількістю молоді. Недосконалість системи освіти й охорони здоров'я погіршують якість і рівень життя населення та знижують його рівень. Такі тенденції негативно впливають на процес формування людського капіталу України, його кількість і якість. Тому виважена соціальна та демографічна політика вкрай необхідна.

З погляду демоєкономічної політики, потрібно створювати стратегічну направленість на екстенсивне відтворення населення, соціальну політику держави спрямовувати на інтенсивне відтворення трудових ресурсів.

Напрями підвищення якості життя населення та відтворення трудового потенціалу прописані у Стратегії демографічного розвитку на 2006–2015 рр. [8]. Однак ще не вдається подолати негативні наслідки старіння населення, підвищити рівень народжуваності, щоб забезпечити хоча б просте відтворення населення країни. Відчутні зміни відбулися в галузі охорони здоров'я, про це свідчить під-

вищення середньої тривалості життя та зниження смертності немовлят. Система освіти та професійної підготовки українців потребує докорінного реформування як щодо якості, так і доступності для пересічних громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / О. А. Грішнова. – 4-те вид., оновлене. – К. : Знання, 2009. – 390 с.
2. Демографічний розвиток України: сучасне та майбутнє : доп. дир. Ін-ту демографії та соц. дослідж. НАН України акад. НАН України С. І. Пирожкова // Вісник НАН України. – 2006. – № 1. – С. 59–64.
3. Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти / М. Д. Романюк // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 50–60.
4. Державна служба статистики в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
6. Лібанова Е. М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку XXI століття / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 9–22.
7. Лапшина І. А. Розвиток людського капіталу в процесі євроінтеграції [Електронний ресурс] / І. А. Лапшина. – Львів : НІСД. – 2008. – 332 с. – Режим доступу : <http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/chekan/6.pdf>. – Назва з екрана.
8. Стратегія демографічного розвитку на 2006–2015 роки : проект / відп. за вип. І. М. Новак. – К. : КНЕУ, 2005 – 20 с.

УДК 331.526

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ Й ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ ТА ЇХ ПРОГНОЗУВАННЯ У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

О. Г. Черноіванова

Ринок праці є невід'ємною складовою загальноекономічного ринкового механізму. Саме ринок праці повинен сприяти більш раціональному використанню трудового потенціалу молоді країни, ефективному регулюванню руху незайнятої робочої сили. Загальний рівень ринкових відносин, як і стан справ на ринку праці, залежить від економічної, соціальної та політичної ситуації в країні. Основним сегментом ринку праці є молодіжний ринок, його специфічні риси формують актуальність дослідження.

Соціально-економічні аспекти праці та зайнятості на регіональних та локальних ринках праці досліджують Т. А. Заяць, Д. Л. Богиня, В. В. Онікієнко, Е. М. Лібанова, О. А. Грішнова, С. І. Бандур, О. М. Балакірева, І. В. Пере-

гудова, О. А. Малиновська, І. М. Прибиткова та багатьма іншими вітчизняними науковцями. Але досліджень з проблем розвитку молодіжного сегмента ринку праці не вистачає для виявлення специфічних особливостей формування з метою більш ефективного використання трудового потенціалу.

Метою статті є визначення сучасного стану економічної активності та зайнятості молоді, а також його прогнозування у Донецькій області.

Статистичний аналіз зміни рівня економічної активності та зайнятості молоді за 2005–2010 рр. (табл. 1) свідчить про те, що за окремими віковими групами склалися протилежні тенденції. Наприклад, у віковій групі 15–24 роки за останні 6 років на 3,5 % зріс рі-